

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Egy fiatal költő világa

KOVÁCS ISTVÁNROL

Kovács Istvánt egyetlen vékony verskötet félszáznál alig több költeménye alapján kell a fiatalabb költőnemzedék egyik kiemelkedő képviselőjének tartanunk, sőt főként Utassy József és Kiss Benedek társaságában irányzatképzőnek. A nevük ma már egy külön csoportot jelent, azt, amelyik a magyar líra hagyományos — mert mindenkor meghatározó — vonulatának folytonosságát biztosítja jelenkori költészetünkben. Ahhoz a költőtípushoz tartozik Kovács István, amely mindenkor intenzíven élte meg a magyar társadalmi és történelmi valóságot, amelyik sohasem tudta a költészetet kedves játéknak tekinteni, vagy — a maiakra nézve —: az önkiteljesítés esztétikai eszközévé silányítani csupán, hanem mindig egyéni, nemzeti és egyetemes emberi szempontból jelentős ügyek hordozását bízta reá. Ennek az irodalomnak mindig nagy volt a felelősségérzete, érzékeny a lelkiismerete, és messzire nyúló az emlékezete. Az alkotóra nehezedő eme „külön” feladatok és kötelességek a legnagyobbak számára sohasem jelentettek korlátokat, hanem éppen erőik koncentrálására, világuk minél szélesebb érvényű megalapozására ösztönözte őket. Ezt szolgálta a nemzeti történelem iránti rendkívüli érzékenységük is. Gyakori önboncolásuk mindig a nemzet önismeretét segítette, a költői pokolraszállás a nemzet sorsproblémáival küszködött — nemegyszer az örületig vivő szenvedéllyel és lelkiismerettel. Ennek a küldetéses költészetnek mindig a jelenkor társadalmi érdekű gondjai adták a főlészikráztató erőt, a legnagyobb kihívást. Az egyén problémáit a közösség erősítette fel, s a kettő szétválaszthatatlanná lett. A költő erkölcsi érzékenysége tartotta egyensúlyban. A megvalósulás koronként más volt, s egyre nehezebb. Vállalni ezt az eszményt meg gondolásból nem lehet, mélyebb, az egész egyéniséget szervező, erkölcsi imperatívusszá váló belátás kell hozzá, hiszen egy életre szóló küzdelmet és elkötelezettséget jelent.

Kovács István is magasabb rendű kényszerből vállalja a felelős költő szerepét: intenzív valóságglátása és rendkívüli morális érzékenysége predesztinálja erre. Kivételesen gazdag és szép versben vallja meg küzdelmét, küldetését:

*Ha a felhők kiszáradt szivacsként
homokhegyekhez érnek*

*Ha ajkakat húz víz alá
az elmerülő ének*

*Ha térképek piros pontjai
jelölik csak a népet*

*És golyóálló üvegszemként
forog földünk a fényben*

*Temetheted-e vérző arcod
a bodzák tenyerébe.*

A vers olyan intenzíven érzékít meg egy negatív világhelyzetet, hogy mögötte felsejlik a humánusnak, az eszményinek a szükségszerű létezése. A tiltakozás elháríthatatlan mozdulata a képek alkatába van szöve, hiszen valamennyi kép lefosztó ellentétre épül: éppen az ellenkező tartalmak társulnak, s szorítják ki egymást a helyükről: a felhő kiszáradt szivaccsá lett, az ének, melynek megtartónak kellene lennie, a halál képével terhes. A vers világát tehát olyan fókú pusztulás tartja fogva, mely természetellenes erőszak létét tételezi fel, s melynek dúlása csupán a puszta létezését hagyta meg. Az egyetemes devalválódás eme intenzív képe már csak látszólag vezet be eldöntendő kérdést, hiszen a látvány már választ adott, rég eldöntötte azt. Mégis a „temetheted-e vérző arcod / a bodzák tenyerébe” sorok vetik fel világosan a dilemmát, de ez a kérdő mondat már a cselekvő szembenállás egyetemes imperativusza, a cselekvő felelősség bármilyen áron való vállalása. A világ pusztulása és az egyén vérző arca nem állítható itt külön koordinátákba, elválaszthatatlanul összefügg a kettő szenvedése. Az ellene való küzdelem sem lehet magánjellegű, nem lehet menekülés egyszemélyes vigaszokba. Az önmegszólító vers mindig második személyű, s nemcsak a költőre vonatkozik, hanem kollektív alanyává teszi a verset, a kérdésre adott vitathatatlan válasz is közösségi érvényű: az értelmes és morális emberlét elválaszthatatlan a közösség ügyeitől és sorsától.

Így épít Kovács István néhány képből mély izzású gondolati verset. A szemlélet közvetlen horizontját új dimenziókkal tágult, a morálissal és a filozófiaival, de semmit sem veszített szemléleti frissességéből. Az elkerülhetetlen vállalás verse ez. S ebben az elkerülhetetlenségben, a szemléletnek ebben a végleteket is megjáró tisztaságában, mindent vállalásában látom Kovács István költészetének egyik kiütközött értékét. Egyénisége harmóniára vágyó és szelíd, de álságokban megnyugodni képtelen, így a harmónia világából is ki van zárva. A harmóniára vágyó ember rendkívül érzékeny a diszharmóniára, az értékek tisztelője az értékpazarlásra, az élet szerelmese az élet elleni merényletekre. Ez a rendkívüli belső feszültség teszi tág horizontúvá szemléletét. Vágy és megvalósulás ellentéteiben szemléli a világot, de morális fedezete van arra, hogy ne rekedjen meg a kaotikusban, hogy pusztulások, szenvedések láttán is értékeket keressen és mutasson fel. S megtalálja a cselekvés parancsát, értelmét és lehetőségét.

Pedig a világ, mellyel szembesülnie kell, nem volt irgalmas hozzá. Olyan súlyos élményekkel bocsátotta útra, mint keveseket. A háború az ő nemzedékének általában olvasmányélményt jelent, neki — apa nélküli árvaságot, keserves gyermek-sorsot. Élményeinek első köre is ide kapcsolódik — mindmáig meghatározón. Az apa elvesztése az egyszemélyű pusztulást az emberiség háborúélményéhez köti, a közvetlen élmény a szociális érzékenység következtében egyenes ívben tágul a militarizmus elleni tiltakozássá. Kovács István azonban sohasem szól közvetlenül, a háború, az értelmetlen emberi pusztulás azáltal van jelen ellenségként az ő világában, hogy megidézése minden szépnek indulót elront. Ellentétekből épülő költői képeinek negatív pólusa nagyon gyakran militáris célzatú, vagy militáris árnyalatú. A falak ebben a lírában „magukba zárva meneteltek”, a pók „kondenzcsíkot” húz, a pityangok ejtőernyők, s a férfi úgy figyel szerelmesét, mint „ő a házfalat”, a templomtorony kardmarkolat, „elesett katonák sisakjai a völgyek”, s a csillagok is „a csönd ejtőernyőin / hajnalig védik a holdat / félig még hősök / félig már holtak”. Egy rendkívül intenzív élmény rásugárzik, rávetül itt az egész költői világra, szeretetre, szerelemre, természetre egyaránt. Az élmény annyira meghatározó volt, hogy bármely eleme elég ahhoz, hogy a költő asszociációi egy pillanat alatt felépítsék az egészet. Az apa halálához több versben a fagy képzete kapcsolódik. Úgy jeleníti meg a költő, ahogy a „földre tapadt jégvirágnak”, ahogy ujjai „vízmosások gyökérzetébe fagytak”. A hidegség csupán egy motívuma ennek a tragikus halálnak, miként a gyökerek is szinte mellékes kellékek. A költőben azonban mindig az egész emléket idézik: „Ujjaimban, ha fázom, / az Ő emlékét melengetem.”

Az egykori élményeknek ez az időtlenné jelenítése, szüntelenül tartó aktivitása nemcsak összetettebbé teszi Kovács István látásmódját, hanem küldetésében is megerősíti. Kötetének címadó verse, a *Havon forgó ég* is ezt mutatja. A jellegzetes téli természeti képek minden eleme a halált sugallja, s az apa emlékét idézi olyan erővel, hogy a versbeli költői én egyensúlyát veszti a múlt és jelen intenzív egyesítésében, de ez nem jelentheti a költő számára a belemerevedést a múlt fájdalmába, ezen a tragédián túl kell megtalálnia az élet értelmét, de erről sem lehet sohasem megfeledkeznie:

*Csak egyensúlyom veszttem el,
ha egyszer partot érek,
szememben hordom halálát
a havon forgó égnek.*

Kovács István a világot immár mindörökre a meglőtt katona szemével is látja, erre is utal a *Szállnak a darvak* híres jelenetére emlékeztető kép, a „havon forgó ég”. A legkegyetlenebb emlékekkel és élményekkel mindig konstruktív költői egyéniség vet számot ebben a költészetben. Így ezek idézése nem gátló, hanem ösztönző, figyelmeztető. Ezért szemléli a költő a hadgyakorlatot is az „egyenruhás keresztek” perspektívájából, ezért töri meg a vers leíró menetét figyelmeztetéssel, s vonja egybe a szemlélet két tárgyát, a temetőt és a hadgyakorlatot:

*S te azt hiszed béke van
ha a repülők süvítő árnyékai alatt
hallgatagon izzó sírkövek
megigazítják fejükön az obsitkoszorút
HÓSI HALÁLT HALT*

A tárgyakkal, jelenségekkel mondatja el, amit akar, tiltakozását képek összevillantásával fejezi ki, csupán a megmutatás gesztusát adja hozzá, de éppen ezzel teszi személyessé a látott világot. Máskor még ez a figyelmeztető gesztus is hiányzik a versből, a pusztulás intenzív képei hordozzák a mondandót, miként a realitás és apokaliptikus látomás azonosulása a *Szent János-katedrális* című versben: a háború az apokaliptikust teszi valóságossá, az égő katedrális öldöklő harc színtere lett. A költő olyan élesen mutat fel egy torz élethelyzetet, hogy első mozdulatunkkal szeretnénk megszüntetni azt. Ez a saját személyiségét háttérbe szorító, vitathatatlan igazságokat képekkel evidenciává és törvénné tevő költői erő olyan sajátossága Kovács István lírájának, mely azt az egyik utat is jelzi, hogyan képes gazdagítani az elkötelezett költő mai lehetőségeit.

A háborús élmény elkomorító hatásától nem mentesek a természet ihlette versek sem. Annál inkább nem, mert Kovács István a természetélményt a legkülönbélebb másnemű tartalmakkal dúsítja, „erős tájélménye van, tájverse alig. Inkább a lélek tájai ezek, a bensőbb élmények öntik el a valóságos tájat is” (Ilia Mihály). „Különös tájak: a személyiség prizmaín, annak érdekei szerint tetszenek át, de őrzik eredeti varázsukat is” (Kiss Ferenc). A természet ihlette versek vallanak leginkább a költői én hangulati rétegeiről. Amikor a táj megtartja a versben valóságos kontúrjait, s a lírai szituáció nem bővül, mindvégig megmarad egy táj vagy természeti jelenség bemutatása, akkor már maga a képek, jelenségek kiválasztása árulkodik a költő pillanatnyi érzésállapotáról, olykor egész szemléletéről is. Ezekben a „külön” tartalmak nélküli versekben a költői kedélyt nem szervezi meg egyetlen téma, ezért különösebb koncentráció nélkül, spontánul árad rá belső tartalmaival a tárgyi világra. Így az *Őszi ágak* című vers nemcsak egy pontos természetleírás, hanem mindenekelőtt a költő egyetemes lírai részvétének megnyilatkozási terepe:

*Szél!
Simogasd meg a galagonyabokrot!
Kisnyulak piros szemét mereszti rád.
A kökényt,
ágakon főnnakadt pici földgömbünket
megcsípi a dér.*

A részvét a tél előretörésének feltartóztatatlansága révén fájdalomba játszik át, kiszolgáltatottságérzéssé válik: „A telet lassan ránk erőszakolják.” Ez a fájdalmas, keserű tónus a jellemző, az asszociációk olyan hálózata veszi körül a természeti képeket, hogy a szépségre csodálkozó, a természetet ünneplők is elkomorulnak a szövegösszefüggésekben. Amikor pedig a természeti kép elsődleges funkciója az, hogy egy más jellegű élményt érzékletesen megvilágítson, megint a költő alapvető létezésélményével szinkronban, a negatív sugallatú, szenvedéssel terhes képek sorakoznak elő: „Emléked vízben vergődő bogár.” „Belém égetik a világot / a vergődő aranykarikák.” Ha pedig a természeti kép nyugalmat, megbékélést sugallna, ellentétül szolgál az ember számára, akiben „nyugtalan roskad az éj”. Mindezeket a látvány szépsége, érzékletessége ellensúlyozza leginkább.

A konkrét természeti képből induló költői szemlélődés az *Évszakváltozásokban* felülemelkedik a pozitív és negatív emberi kategóriákon, az egyetemes létezésélmény vizsgálatává nő, az évszakok változásának látomássá növelt képe az idő egyik, a változó, szüntelen mozgó eleme, de vele szemben a költő megjeleníteni képes a tőle elválaszthatatlan időtlen időt is. Az egyszerű természeti képek az idő változásának és változatlanságának dialektikáját jelenítik meg:

*És beszappanozzák a hegyilegelőt
a sűrű esővel mászó fellegek,
hogy áthúzzák a hegyen az időt
a percek,
az örökké forgó csöpp propellerek.*

Sokkal gyakoribb, és Kovács István költői világképe szempontjából meghatározóbb az a verstípus, amelyben a természet elválaszthatatlanul emberi cselekvéssel vagy viselkedésmóddal ötvöződik egybe, s a táj mélyebb értelmet nyer, mert a hazát jelenti. A vers pedig életelvek, értékek felmutatója lesz, a költő legbensőbb társadalmi mondandóinak művészi kifejezése. Ezért kulcsvers a kötetben az *Agyúöntők földje*, a hazaszeretet, az emberi helytállás gyönyörű költeménye, mely egyúttal Kovács István költészetének újabb nagy ihletkörébe vezet. A történelem mának szóló üzeneteit kutatja, de olyan hőfokon izzik, hogy a székelység történelmének tanulsága egyetemes értékeket demonstrál. Konkrét tájból bomlik a vers, de a lényegét azok az emberi minőségek adják, melyek hozzá kapcsolódnak s belőle sarjadnak: a hazához való kötődés megtartó erejének, létszükségletváltának evidenciaként való megjelenítése. Már az indító természeti képeket olyan bensőséges emberi viszonylatokkal gazdagítja a költő, hogy kimondatlanul is nyilvánvaló: az ehhez a tájhoz-hazához való tartozás létkérdés, úgy kell az embernek, mint a kenyér, nem véletlen a kép:

*Hegyek gőzölnének,
kisült kenyerei
a földnek,
Héjukra fenyőket
hintett a szél,
s legelőket.*

A vers további része széttöri a látványnak ezt a tiszta harmóniáját, mint annyiszor a Kovács István-versekben, csak belekóstolni enged a harmónia édességébe, s aztán a realitások jegyében széttöri azt. A nyugodt, szinte lélegző természeti képet a

vészjelző lármafa váltja fel, a nyugodt létezés a fejtelten menekülés. Nem a konkrét veszély a fontos, hanem a veszély nagysága. Az ember azonban nem menekülhet, neki itt kell helytállnia, bármit hoz a sors, hiszen: „Az ember meghal, / ha elmenekül”, mert elveszíti otthonosságérzését, biztonságát a világban „szembe / égő gyanta csöppen, / arcát a vízre hajtja, / öklét / borvizrozsdás kövekbe csapja, / s eltűnik / egy forrásnak / kivájt / fatörzsben”. Akik nem menekülnek, a „hitet megörzök”, a természet törvényeibe fogódzók, legyőzhetetlenek, élők és életadók. Ismét ellentézés: a helytálló törvénynyugalmú megtartó sokasága. S a záróképek egyértelműen jelölik meg a megtartó erőt a földben és az „örökzöldnyelvű, életadó” népben. Menekülni, kiszakadni tehát a népből, a hazából nem lehetett. Foszthatták külsőségeitől, nem a harang, hanem a hit a fontos.

A történelmi számvetés nemegyszer a pusztulás képeit hozza elő, egy-egy vers világán belül reménytelen lezártágban (*Csiki ének, Balassi, Világos, 1849, Segesvári éjszaka, A légió*), máskor a halálra is elszánt küzdelem reménytelensége lesz úrrá a költőn. Ezekben a versekben azonban mindig küzdelem jár vereséggel, eleve megadásról soha sincs szó. A költő egyáltalán nem hiszi azt, hogy a nemes ügyek mindig diadalt aratnak, de igenis vallja, hogy érték mindig vállalni kell a küzdelmet (*Avar induló*). A művésznek különösképpen. Ezt bizonyítják a kötet kultúrélmény ihlette versei is, mert a vesztesekből is felnő, sokszor éppen belőlük, mert erkölcsi eszmények lehetnek, a jövőt formáló erő. Szervátiusz Tibor szobrai láttán Dózsa és Petőfi elevenen ható erőkké lesznek: „A fény lobogósodik / fásult szemünkben is. / És mint a csillagok, / égbegyökereznek a szavak.” A művészetbe, mint nemzetmegtartó erőbe vetett hite világlik ki a Nagy Lászlónak ajánlott *A halál ajkain* című versből is, melyben „az anyanyelv sorsával összeforrt, jelentőségével felgazdagított költői szó, a dal ügye az élet forrását jelentő nap testvérelemévé jelentékenyül” (Kiss Ferenc). Kovács Istvánnak talán túlságosan is sötét a jövőbe néző tekintete, de az értelmes cselekvés hitét soha fel nem adja, hiszen csak a cselekvő ember változtathat a világon, „ki nem mondott szavunk por és hamu”. Etikái érzékenysége a Nagy Lászlóéhoz fogható. Szellemi horizontjának, kultúrájának tágassága új területek művészi meghódításának biztosítéka.

A történész segíti a költőt abban, hogy az egyént kelet-európai távlatokban szemlélje. A *Negyven4* című „novellája” (Alföld, 1974/4.) a kelet-európai forradalmár eddigi esélyeit kutatja. A filmszerű képmontázsok Kelet-Európa küzdelmeit, szabadságharcait idézik, melyek tiszta lényege — bármely nyelven mondták, követelték is — mindig a zsarnok és a zsarnökság pusztulását célozta. Kovács István rendkívül összetetten, a történész ismereteivel és felülről látásával, de a forradalmak eszményien hűséges katonájának személyével azonosulva vizsgálja, hogy ezekben a forradalmakban milyen esélye van a forradalmak tisztaságára törekvő etikus egyéniségnek. Hőse Varsó védője („Csontom ez a város”), s a magyar szabadságharc és a tizenkilences forradalom katonája egyszerre — minden montázs más időben és helyzetben mutatja —, ez egyértelműen jelzi azt, hogy nemzetisége „kelet-európai”. A negyvenéves barikád parancsnoka. A végső kitarást erőltetve, utolsó emberét is lelővi, mert menekülni próbált. Az ügynek ez a feltétlen és tekintet nélküli képviselése jellemzi. A forradalmak azonban nem tudtak győzni, mert nem tudtak tisztán annak az ügynek az eszközévé lenni, melynek kivívására indultak. Mindenki valaminek az alkalmát látta bennük. A tábornokot idézem: „A világtörténelem úgy fogja följegyezni a nevetet, mint a »SZALONIKI...«, hm krr, akarom mondani, a »SZOLNOKI GYŐZŐ.«” Mennyire nem az ügy a fontos, hanem a személyiség megdicsőülési lehetősége — mindegy, milyen áron! Az amerikai történészt pedig az egész kelet-európai problematika inkább csak néprajzi érdekességként foglalkoztatja: „Ha van valami régi történelmi tárgya, jó pénzért szívesen átveszem. Bokály, tányér, kozsok is jöhet...” Ilyen mentalitás veszi körül a tiszta ügyért harcoló katonát. A legszebb ügyért való harcban szerzett sebe reklámcélt szolgálhat, a World riporterét végképp nem érdekli a sorsa és ügye, az a fontos, hogy „homlokán csodálatos az a fehér kendő, színes képünkön kitűnően fog érvényesülni a vérfolt”.

De ezt a megaláztatást, megcsúfolást már nem lehet elviselni, legalább a játék szintjén rá kell döbenteni az embert az igazságra, s a játék már szétválaszthatatlan lesz a valóságtól. A „kelet-európaiság” jegyében születnek Kovács István kitűnő műfordításai is. Bő teret kapott lírai érzékenysége, apró dolgokban mélyebb összefüggésekre ráérző hajlama Edward Stachura *Szekercelárma avagy emberek a téli erdőn* című regényének fordításában. A fiatal lengyel író regénye az élet megismételhetetlen érték voltára döbent rá. A létezés egyszerűségének következményei ragadják meg: az idő visszaforgathatatlanságának tragikumát indítja egy olyan időszak érzékeny vizsgálatára, melyet a „regényírók” csak úgy szoktak összefoglalni, hogy „eltelt néhány nap” — ezzel jelezvén az eseménytelenséget, jelentőség nélkülséget. Stachura éppen azt mutatja fel, milyen gazdagon ragyog az élet a létezés eseménytelennek tetsző pillanataiban is, különösen ha az embernek olyan tiszta szerelem ad tágasabb szemléleti távlatot, mint a *Szekercelárma* hősnéé.

Kovács István verseiben, műfordításaiban és tanulmányaiban máris egy gazdagnak ígérkező pálya indulásának vagyunk tanúi.

RADNÓTI SÁNDOR

Kiss Anna költészetéről

Kiss Anna olyan világot épített, amiben ő otthonos, mi nem. E kijelentés első fele nyilvánvalóan dicséret, hiszen számtalan, világreminiszcenciák maradványait lakó költő közepette külön bejáratú világgal rendelkezni, eredetivel és szinte rokontalanul — erény. De a dicséretre a mondat második fele mintha árnyékot vetne, azt sejteti, hogy a külön bejárat túlontúl sikerült, senki másnak nincs oda bejárása. Vagyis: e világ rendje értelmezhetetlen az olvasó számára. Bizonyos, sajátos, de a magyar költészet múltja és a magyar versírás jelene szempontjából jelentékeny versolvasat szerint ez így is volna. Ezt a felfogást a lebecsülés minden mellézköngéje nélkül nevezem a programzene mintájára programköltészetnek. Hogy a programnak, amely nem pusztán egyetlen individuum világát akarja közvetíteni, hanem a személyességből közvetlenül átcsapva egy egész közösség világát akarja benépesíteni, újriformálva és megváltoztatva e közösség adott világát, micsoda megrendítő ereje volt a magyar líra másfél százados történetében, azt mindenki tudja, s hogy micsoda aktualitása van ma is, arra elég egyetlen példa, a művészileg nyilván folytathatatlan Ady Endre középponti jelentősége a magyar kultúra számára, hatásának és utóéletének majd hét évtizede alatt. A kérdés, amely a ma születő vers lehetőségeit célozza, az, hogy fenntartható-e a személyes-közvetlen gesztusból a közvetlen átkapcsolás a nagy integrációk életkérdéseihez — s e kérdésben a hangsúly a lírai közvetlenség lehetőségeire esik. Nem hamisul-e meg maga a gesztus, ha feltétele minden tapasztalat ellenére a közvetlenség lehetősége, s az új hangszerelemek az örökség és a retorikus ígélet ellenére nem örökítenek-e meg állapotokat, nem győzedelmeskedik-e a mítosz és az ember közötti régi küzdelemben a mítosz? E sorok írója e kérdés ellenpróbáját végezte el, amikor olyan jelentékeny művész, Csanádi Imre lírájában igyekezett kimutatni a közvetítések perdöntő esztétikai jelentőségét s megtalálásának művészi diadalát, akinek kiinduló dilemmája mindig is a lírai közvetlenség lehetősége volt. (Remélhetőleg lesz alkalmam rá, hogy az ebben a tekintetben hasonló paradoxonnal küszködő és más megoldásokhoz jutó nagy művészi sikerekről beszéljek, például a Csoóri Sándoréről.)